

QOBILIYAT VA UNING RIVOJLANISHI. QOBILIYAT VA IQTIDOR

Boxodirova Barchinoy

Annotasiya: Ushbu maqolada qobiliyat va iqtidor va uning insonda qay tarzda namoyon bo'lishi haqida so'z boradi. Bundan tashqari qobiliyatning qay tarzda rivojlanishi haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qobiliyat, iqtidor, rivojlanish, inson, shaxs, ko'nikma, malaka, bilim, iqtidor, salohiyat, mahorat.

Inson tabiatan o'ziga xos, noyob va takrorlanmas mavjudotdir. Uning ichki imkoniyatlarini tashkil qiluvchi psixologik xususiyatlardan biri bu — qobiliyatdir. Qobiliyat insonning bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga bo'lgan tayyorligi, bu jarayonni qanday tez, oson va mukammal bajarishini belgilovchi omildir. Qobiliyatning psixologik mohiyati

Psixologiyada qobiliyat — bu insonning individual xususiyatlaridan iborat bo'lib, ular uning faoliyati samaradorligini belgilaydi. Qobiliyatlar o'z-o'zidan bilim yoki ko'nikma emas, balki ularni egallash imkoniyatini bildiradi. Ular insonning aqliy, hissiy, irodaviy va jismoniy salohiyatiga tayanadi. Har qanday qobiliyat faoliyat davomida namoyon bo'ladi. Shu sababli, qobiliyatlar faqat harakat, izlanish va amaliy mashg'ulotlar orqali aniqlanadi va rivojlanadi.

Qobiliyat va iqtidor

Qobiliyat va iqtidor ko'p hollarda sinonim sifatida qo'llaniladi, biroq ular orasida muhim farq mavjud. Iqtidor — bu ma'lum bir faoliyat turida yuqori darajadagi muvaffaqiyatlarga erishish imkonini beruvchi yuqori darajadagi qobiliyatdir. Iqtidorli insonlar odatda ma'lum bir sohada erta va tez rivojlanish, yangi g'oyalarni ilgari surish, ijodiy yechimlar topish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Masalan, yosh bolada musiqiy iqtidor bo'lsa, u notalarni tez eslab qoladi, ohangni to'g'ri topadi va hissiyot orqali ifoda eta oladi. Biroq bu iqtidorni rivojlantirish uchun muhit, ta'lim, qo'llab-quvvatlov zarur. Aks holda, bu imkoniyatlar so'nib ketishi ham mumkin.

Qobiliyatlarning tasnifi

Qobiliyatlar turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

Tabiiy qobiliyatlar – biologik asosga ega bo'lib, idrok, xotira, reflekslar, diqqat kabilarni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy qobiliyatlar – jamiyatda faoliyat yuritish, muomala qilish, rahbarlik qilish, tashkilotchilik qobiliyatlari.

Umumiy qobiliyatlar – barcha faoliyat turlarida kerak bo'ladigan aqliy salohiyat, tafakkur, nutq, muomala qobiliyati.

Xususiy qobiliyatlar – muayyan soha yoki faoliyat turi bilan bog'liq: matematik, musiqiy, badiiy, sport va boshqalar.

Shuningdek, nazariy (fikrlashga asoslangan) va amaliy (harakatga asoslangan), ijodiy (yangilik yaratishga qaratilgan) qobiliyatlar ham ajratiladi.

Qobiliyatning rivojlanish shartlari

Qobiliyatlar tug'ma imkoniyatlar asosida shakllansa-da, ularning rivojlanishi ko'p jihatdan tashqi sharoitlarga bog'liq:

Oila va maktab muhiti – dastlabki tarbiya va ta'lim qobiliyatlar rivojida muhim rol o'ynaydi.

Motivatsiya va qiziqish – inson o'zini qiziqtirgan faoliyatga nisbatan ko'proq kuch sarflaydi va natijada o'sadi.

Mashq va mehnat – doimiy shug‘ullanish, amaliy tajriba, takrorlash orqali qobiliyatlar mustahkamlanadi.

Ustozlar va yo‘l-yo‘riq – to‘g‘ri rahbarlik, ijobiy namuna va turtki iqtidorli shaxs shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Qobiliyatni baholash

Qobiliyatni aniqlash va o‘lchash murakkab jarayon bo‘lib, bunda turli metodlar qo‘llaniladi. I.Q. (intellekt koeffitsienti) usuli eng keng tarqalganlaridan biri sanaladi. Ammo bu usul ko‘proq mavjud bilim va ko‘nikmalarni o‘lchaydi, salohiyatni esa to‘liq aks ettirmaydi.

Shu sababli, L.S. Vygotskiy tomonidan taklif etilgan “yaqin rivojlanish zonasi” kontseptsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv bola hozirda nimalarga qodirligi emas, balki malakali yordam orqali nimalarga erisha olishini aniqlashga yordam beradi. Qobiliyat — insonning ma’lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishini ta’minlaydigan psixik xususiyatlar yig‘indisidir. Qobiliyatning kelib chiqishi, shakllanishi va taraqqiyoti muammosi psixologiyada eng murakkab va muhim masalalardan biridir. Bu borada biologik va ijtimoiy omillar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Tug‘ma va orttirilgan qobiliyatlar muammosi

Qobiliyatning tug‘ma ekanligini mutlaq inkor etib bo‘lmaydi. Miya tuzilmasining individual xususiyatlari, sezgi a’zolari va funksional imkoniyatlar kabi omillar insonda dastlabki layoqat sifatida mavjud bo‘ladi. Biroq bu layoqatlarning qobiliyatga aylanishi — faqatgina ijtimoiy muhit, tarbiya, ta’lim va faoliyat orqali ro‘y beradi. Shu bois, biologik asoslar zaruriy bo‘lsa-da, yetarli emas.

Tarixiy qarashlar va tanqidiy tahlil

F.A.Gall va F.Galton kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan irsiylik g‘oyalari o‘z vaqtida ahamiyatli bo‘lsa-da, ularning dalillari bugungi ilmiy mezonlarga javob

bermaydi. Galtonning irsiyatga oid fikrlari statistik asosga ega bo'lmagani, Gallning "kallaning shakliga qarab qobiliyatni aniqlash" degan nazariyasi esa soxta fan sifatida rad etilgan.

Psixologik izlanishlar va zamonaviy yondashuvlar

B.M.Teplov, A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn kabi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar qobiliyat va iste'dod masalasiga murakkab, chuqur yondashuvni taqdim etdi. Teplov qobiliyatlar individual nerv tizimi xususiyatlariga bog'liqligini ko'rsatsa, Leontev funksional organlar nazariyasida shaxsning faoliyat davomida qobiliyatlarini rivojlantirish muhimligini asoslaydi.

Talant va uning tuzilishi

Talant — bu qobiliyatlarning yuksak darajasi bo'lib, u murakkab, original, mustaqil faoliyat yuritish imkonini beradigan individual psixik xususiyatlar yig'indisidir. Talant muvaffaqiyat, mustaqillik, originallik, ijtimoiy yaratuvchanlik imkoniyati kabi belgilar orqali ifodalanadi. Biroq talant — mehnat, tajriba, ko'nikma va sharoitlar orqali rivojlanadigan murakkab psixologik hodisadir.

Qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari

Qobiliyatning shakllanishi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshadi:

Tabiiy moyillikni aniqlash va qo'llab-quvvatlash

Mutaxassis rahbarligida tizimli mashg'ulotlar

Aqliy operatsiyalarni shakllantirish

Umumiy intellektual salohiyatni oshirish

Faollik va shaxsiy sifatlarni rivojlantirish

Individual yondashuvni ta'minlash

Reproduktiv va ijodiy qobiliyatlar

Qobiliyatlar o'zining rivojlanish darajasiga ko'ra ikki turga bo'linadi:

Reproduktiv daraja — mavjud bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish

Ijodiy daraja — yangi g'oya va yechimlar ishlab chiqish.

Bu ikki daraja o'zaro bog'liq bo'lib, rivojlanish davomida biridan ikkinchisiga o'tish mumkin.

Qobiliyat va talant inson tabiatining noyob jihatlaridan biridir. Ular tug'ma layoqatlarga bog'liq bo'lishi mumkin, ammo ular ijtimoiy muhit, ta'lim, tarbiya va faoliyat orqali shakllanadi. Shu sababdan ham qobiliyatlar taraqqiyoti uzluksiz ta'lim tizimi va shaxsni har tomonlama rivojlantirish bilan bevosita bog'liqdir.

Xulosa qilib aytganda, qobiliyat — bu inson imkoniyatlarini ifodalovchi eng muhim psixologik tushunchalardan biridir. U shaxsning o'sishi, rivojlanishi va jamiyatda o'z o'rnini topishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Iqtidor esa qobiliyatning yuqori shakli bo'lib, u orqali inson o'zining noyob qirralarini kashf etadi. Har bir inson o'z qobiliyatlarini rivojlantirish orqali o'z hayotini mazmunli va samarali o'tkazishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ananyev B. G. (1980). Inson psixologiyasi. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
2. Bodalev A. A. (1977). Shaxs psixologiyasi. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
3. Gardner H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.
4. Saribayev Z. Q. (2004). Psixologiyadan ma'ruzalar. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
5. Shadrikov V. D. (1996). Способности и человеческая деятельность. Moskva: Logos.
6. Sternberg R. J. (1996). Successful Intelligence. New York: Simon & Schuster.

7. Vygotskiy L. S. (1991). Pedagogik psixologiya. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
8. Xaydarov F. I, Xalilova N.I “Umumiy psixologiya” (2009) Toshkent